

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Центр післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання
Кафедра практичної психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧО-
БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ В СІМ'Ї, ДЕ ЧАСТО ХВОРІЄ ДИТИНА**

Кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти
другого рівня ЗФН
за спеціальністю 053 Психологія
Анастасія ШИМКІВ

Науковий керівник:
завідувач кафедри практичної
психології доктор психологічних наук, доцент
Євген КАРПЕНКО

Рецензент
кандидат психологічних наук
Ольга ЗАВЕРУХА

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
«___» _____ 2024 р., протокол № ____
Завідувач кафедри практичної психології
доктор психологічних наук, доцент
_____ **Євген КАРПЕНКО**

Львів – 2024

АНОТАЦІЯ

Шимків А.Б. Психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків в сім'ї, де часто хворіє дитина. Проаналізовано наукову літературу на тему психологічних особливостей батьківсько-дитячих стосунків у родині, де часто хворіють діти. Авторка стверджує, що родини з порушеними чи дисгармонійними стосунками часто не можуть вирішувати проблеми чи протиріччя з конфліктами самостійно. Виникають розбіжності у виховних підходах, психологічна напруга зростає, впливає на підвищення тривожності в дітей та невротизації інших членів родини. Такі дисгармонії стають несприятливим тлом в емоційному розвитку дитини, через включеність механізмів захисту дитини, вона починає часто хворіти. Емпірична частина дослідження показала, що загалом серед досліджуваної групи осіб типи ставлень у сім'ях позитивні, проте існують кілька сімей, де рекомендована просвітницька та психокорекційна робота. Вона спрямована на створення моделі гармонійних стосунків батьківсько-дитячих стосунків, відновлення позитивних стосунків, корекцію невідповідних поведінкових та емоційних реакцій дітей та батьків, розвиток оптимальних видів поведінки, що сприяють розвитку нормальних стосунків в сім'ї.

Ключові слова: дитячо-батьківські стосунки, типи сімейних стосунків, стилі виховання, виховний потенціал сім'ї, психокорекційна програма.

Shimkiv A.B. Psychological features of child-parent relations in a family where a child is often sick. Scientific literature on the topic of psychological features of parent-child relationships in families where children are often sick has been analyzed. The author claims that families with broken or disharmonious relationships often cannot solve problems or contradictions with conflicts on their own. Disagreements in educational approaches arise, psychological tension increases, affects the increase of anxiety in children and neuroticism of other family members. Such disharmonies become an unfavorable background in the child's emotional development, due to the involvement of the child's protection mechanisms, she begins to get sick often. The empirical part of the study showed that, in general, among the studied group of people, the types of attitudes in families are positive, but there are several families where educational and psychocorrective work is recommended. It is aimed at creating a model of harmonious parent-child relationships, restoring positive relationships, correcting inappropriate behavioral and emotional reactions of children and parents, developing optimal types of behavior that contribute to the development of normal relationships in the family.

Key words: child-parent relations, types of family relations, parenting styles, educational potential of the family, psychocorrective program.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ БАТЬКІСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН	
1.1. Взаємини дитини і батьків як визначальна детермінанта формування особистості	8
1.2. Особливості батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї	14
1.3. Психологія дитячо-батьківських стосунків в сім'ї, де часто хворіє дитина	20
Висновки до розділу 1	
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН У СІМ'ЯХ, ДЕ ЧАСТО ХВОРІЮТЬ ДІТИ	
2.1. Вибір та обґрунтування методик дослідження	26
2.2. Аналіз результатів дослідження	28
2.3. Програма психологічного супроводу батьківсько-дитячих стосунків в сім'ї, де часто хворіє дитина	32
Висновки до розділу 2	38
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	41

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процеси гуманізації й демократизації в Україні відбуваються на фоні соціальної нестабільності, зросту дитячої та підліткової злочинності, алкоголізації та наркоманізації суспільства, збільшення кількості педагогічно запущених та соціальних сиріт, глибокої кризи духовності, втрати моральних цінностей та постійного порушення правових та моральних законів та правил існування. Такі умови фактично роблять складним виховання підростаючого покоління поширюють сферу негативних впливів. Формування моральності в людини, яка вміє створювати гуманні взаєностосунки з однолітками та дорослими людьми, набуває в суспільстві зараз особливої актуальності. Основна роль в такому процесі надається родині, позаяк вона є основним каналом культурного та освітнього зв'язку по між поколіннями, що визначає соціальні та моральні аспекти становлення особистості підростаючого покоління, а також є важливим чинником формування моральних цінностей та особистісних властивостей. У науковій літературі існують значні напрацювання у питанні батьківську дитячих стосунків. В наукових працях розглядався вплив на формування дитячої особистості (О. Вишневський, А. Макаренко, К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Русова та ін.). Ряд експериментів проводився у питанні специфіки батьківську дитячих стосунків (В. Шевчук, Л. Повалій, Т. Цуркан,). Розв'язанням сімейних конфліктів та вплив родинних протиріч на молоде покоління розробляли вчені в рамках напрямку системних сімейних розстановок (Б. Хелінгер, І. Жабська, Т. Закаблук, С. Светозарова).

Різноманітні порушення виховання в сім'ї, дисгармонія у стосунках, у дослідженнях є тим фактором, що зумовлює формування неврозів у дітей. На противагу цьому, гармонійні стосунки між батьками та дітьми, в основі яких є гуманне ставлення до поведінки дитини, позитивно впливає на психологічну та соціальну адаптацію підліткової особистості, формування суб'єктності у дітей, а також розвиток інтересу до пізнання і т. ін.

Часто родини з порушеними стосунками всередині сім'ї не здатні самостійно вирішити проблеми, протиріччя чи конфлікти, що виникають. Тому через довготривалий чи за давнього конфлікту в родині спостерігається пониження психологічної та соціальної адаптованості, відсутність можливості та бажання до діяльності разом, зокрема, батьки не здатні до узгоджених виховних питань відносно дітей. Психологічна напруга та її рівень в сім'ї значно зростає, таким чином, призводить до порушень емоцій, невротизації членів сім'ї, виникнення почуття тривожності щодо дітей. Тому дисгармонійні сімейні стосунки створюють несприятливий фон для емоційного формування дитини. Часто неадекватність сприймання членами родини один одного, дисгармонії у міжособистісній взаємодії служать основними причинами конфліктів в сім'ї.

Також причинами дисгармонії в батьківсько-дитячих стосунках є брак спілкування на духовному рівні між дітьми та батьками. Про це говорив ще В. Сухомлинський, який казав, що виховання, яке позбавлена постійного повсякденного духовного спілкування дітей та батьків є ненормальним, потворним, яким є ненормальним та потворним життя батьків без постійної турботи щодо дітей.

Практичні психологи у своїй роботі з родинами стверджують, що в основі сімейних конфліктів часто лежить невірне батьківське ставлення до дітей часто такі конфлікти детерміновані протиставленням ціннісних орієнтації самих батьків. Як правило діти формуються в руслі цінностей своїх власних батьків тому якщо батьки проживають у внутрішньому конфлікті, а їхні цінності дуже суперечливі, то їх діти схильні віддзеркалювати такі ж атрибути внутрішніх конфліктів батьків та формують відповідну поведінкову модель. У випадку, коли батьки говорять одне, а вчиняють інакше, наприклад, закликають бути чесними, проте обманюють один одного, виховують дітей у стриманості, а самі – надто запальні, розпущені, агресивні, то в таких випадках майже завжди виникатимуть у дитини образи і протести. Адже діти бачать, що поведінка батьків не відповідає високим стандартам, які самі ж батьки і декларують. До

цього ж, діти можуть надто розширити модель поведінки, яку задають їм батьки, і їхня власна поведінка виявиться для них взагалі неприйнятною.

Аналізуючи різноманітні наукові дослідження у сфері взаємин між батьками та дітьми, бачимо, що батьки часто вимагають від своїх дітей таких правил поведінки, які самі майже ніколи не виконують. Цікавим є той факт, що до своєї поведінки батьки, зазвичай, ставляться поблажливо, а до дитячої поведінки – ні. Тому формується недовіра й нерозуміння вході внутрішньо сімейної комунікації.

Головною проблемою впливу батьків на дітей є те, що вони не завжди сприймають дитину і себе такими, якими вони є насправді. Надто часто оцінюючи власних дітей та їх вчинки батьки користуються різними школами цінностей. Саме тому через таке виховання збільшується психологічно дистанція між дітьми та батьками з кожним роком. Усвідомлення проблеми часто розуміється самими батьками саме тоді, коли вже пізно коригувати ефективно взаємини, адже вони зруйновані. Саме тому батьки повинні звернутись по психологічну допомогу ще на тому етапі, коли проблема ще не визріла і не призвела до сильного погіршення психології стосунків, а також соматичного здоров'я майже усіх членів сім'ї. Батьки повинні опанувати уміння і навички, що сприяли формуванню позитивних стосунків між батьками та дітьми.

Вважаємо, що тема нашої кваліфікаційної роботи є надзвичайно актуальна сьогодні. Саме тому будемо намагатися розкрити її глибше, опираючись на емпіричні дані нашого дослідження.

Метою нашої кваліфікаційної роботи є розкрити питання дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, де часто хворіє дитина.

Об'єкт дослідження: дитячо-батьківські стосунки.

Предмет дослідження: психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, де часто хворіє дитина.

Завдання дослідження:

1. Вивчити та проаналізувати наукову літературу з даної тематики.

2. Виокремити психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, де часто хворіє дитина.
3. Провести емпіричне дослідження заявленої проблеми.
4. Розробити програму супроводу батьківсько-дитячих стосунків для сімей, де часто хворіє дитина.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження складають концепції нормативного та аномального розвитку, психологія дитячо-батьківських стосунків, уявлення науковців-сучасників щодо дитячо-батьківських стосунків у родинах, які виховують дітей з порушеннями розвитку, теоретичні та методологічні аспекти групової корекції та консультування родин (R. Hodapp, K. Scorgie, G. Singer, D. Sobsey).

Методи дослідження: теоретичний та порівняльний аналіз концепцій наукової літератури, методи соціального та психологічного обстеження, статистична обробка даних. Застосовувались також спостереження, констатувальний експеримент, анкетування, бесіди. З метою вивчення загальних батьківських настанов ми застосували методику PARI (авт. Е. Шефер), а для стилю батьківського ставлення до дитини використали питальник В. Століна та А. Варги. Репрезентативність вибірки й застосування t-критерію Стюдента забезпечили надійність та достовірність наших результатів.

Теоретичне значення роботи: у розширенні та поглибленні розуміння впливу батьківсько-дитячих стосунків в сім'ї на психічне та фізичне здоров'я дитини, виокремленні типів батьківсько-дитячих взаємин, розробці концептуальних положень психокорекційної програми.

Практичне значення роботи: розроблена програма психокорекційної роботи може бути використана у психологічній практиці з вирішення подібних проблем, а також емпіричний матеріал може бути використаний в ході підготовки психологів та соціальних працівників при викладанні дисциплін «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Родинне виховання» тощо.

Структура нашого дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ БАТЬКІСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН

1.1. Взаємини дитини і батьків як визначальна детермінанта формування особистості

Стосунки батьків і дітей є культурним та історичним феноменом, який досі знаходиться під впливом цінностей та норм суспільства. Такі стосунки є основою в наступних соціальних зв'язків дітей, які їм слід встановлювати та формувати упродовж дорослого життя. Відповідно до сучасних уявлень про рушійні сили, умови та джерела формування особистісної психіки, розвиток дитини детермінований взаємодією та спілкуванням з дорослими, в першу чергу з батьками (Дж. Боулбі, Т. Цуркан, Л. Повалій, А. Фройд, Е. Еріксон, М. Ейнсворт). Найближчим соціальним оточенням дітей є їхня сім'я. Вона покликана вдовольнятися потреби дітей у визнанні, прийнятті, підтримці, захисті, повазі. В сім'ї діти набувають первинного досвіду емоційної взаємодії, яка соціально забарвлена. Емоції в родині, де росте дитина, мають значний вплив на розвиток само ставлення дитини та відношення її до оточуючого світу. Також клімат в сім'ї визначає спрямованість дитячих контактів в соціумі в її майбутньому.

Базові положення теорії прихильності, яку заснував М. Ейнсвортом та Дж. Боулбі, про досвід стосунку, який отриманий особою в ранньому дитинстві. Науковці запевняють, що всі наші взаємини детерміновані характером взаємин з базовим дорослим та сформовані в глибокому дитинстві.

Прихильністю є інстинктивна вроджена структура реакцій як центральна поведінкова домінанта людини. До цього ж вона трактується як люба поведінкова форма, що впливає в результаті на те, що особа в дорослому житті вміє зберегти близькість до важливої їй людини або ж ні.

До семи-восьми місячного віку у немовляти формується сильна емоційно-забарвлена прихильність до матері через зворотний зв'язок. Коли завершується перший рік життя, ця прихильність фіксується на конкретній людині. Здійснюючи інтеріоризацію відносин з цією особою, виникає так звана «робоча

модель». Ця модель несвідомо впливає на індивіда, однак через неї він сприймає своє «Я» та навколишній світ.

Робота психіки людини залежить від двох чинників, що є вплетеними у канву робочої моделі. Перший чинник – це наявність або відсутність об'єкта прихильності. Тут об'єкт прихильності є особою, яка турбується, заслуговує довіри та може забезпечити дитячий розвиток на всіх етапах її життя. Другий чинник є суб'єктивним сприйняттям людиною об'єкта як базового, що заслуговує довіри, можливості співпрацювати з тим об'єктом. Ця здібність стає базою для внутрішньої моделі роботи, яку ми називаємо моделлю «Я». Ті чинники взаємодіють та впливають на індивіда протягом усього його життя.

У випадку, коли дитяча прихильність сформувалась, то вона може сприймати об'єкт прихильності як безпечну опору, від якої можна відштовхнутись та вивчати навколишнє середовище. Ефективність об'єкта прихильності в такій ролі залежить від рівня соціальної з ним взаємодії, його чутливості до дитячих сигналів. Міжособистісна взаємодія у батьків та дітей визначається здатністю мами дзеркалити дитячі емоційні переживання, що утворює систему зворотного зв'язку. Термін «дзеркалення», використаний Д.В. Віннікоттом, означає механізм взаємодії матері та дитини, де ставлення мами відображається на її лиці й розуміється дитиною. Відчуваючи доброзичливе ставлення матері підсвідомо, дитина відчуває емоційний комфорт та безпеку.

Стабільна прихильність є головною умовою нормативного особистісного розвитку. Нормальна прихильність передбачає ніжність, турботу, підтримку та любов у розвитку дитини з боку матері. Порушена прихильність може виявлятися у високому рівні тривоги та виражатися у формах, таких як емоційне відчуження чи «задушлива любов». Діти з порушеним типом прихильності часто фруструють, що спровоковано незадоволеною потребою у захисті та піклуванні.

Вчений О. Кернберг висунув припущення, що надприхильність до матері, яка сама переживає фрустрацію, є основною причиною закріплення

травматичних стосунків з потрібним об'єктом. Дитина сприймає цей об'єкт як абсолютно негідний або абсолютно хороший. Руйнування «негідного» об'єкта спрямоване на поновлення «абсолютно хорошого», але ця процедура призводить до руйнування самої здатності «Я» взаємодіяти з об'єктом. Це переформатування включає не лише ідентифікацію з матір'ю, але й ідентифікується зі стосунками. Жорстока мати може в майбутньому відчуватися як джерело безсилля та болю, переслідувач, що деформує емоційну сферу в дитини. Ідентифікація з нею як з всемогутнім, жорстоким та руйнівним об'єктом ініціює потребу шукати інші об'єкти для проєкціювання власного зневаженого «Я». Ідентифікуючись як зі садистським об'єктом, так і страждаючим «Я», суб'єкт стає повністю в полоні агресії таких взаємин.

Непередбачувана та суперечлива поведінка матері посилює спектр ненависті, допомагаючи інтерпретувати її як поведінку зради від потенційно доброго об'єкта. Таким чином, об'єкт, що спочатку вважався «добрим», стає «абсолютно поганим». Ідентифікація зі зрадливим об'єктом тягне за собою мстиве руйнування всіх об'єктних відносин в майбутньому. Найважливіші психопатологічні приклади спостерігалися у дітей, матері яких застосовували насильство разом із стимуляцією, дитяча поведінка була дратівливою та хаотичною, базуючись на хронічній фрустрації.

Теорія прихильності включає положення про взаємодію між батьками як партнерами та дитиною. За концепцією Дж. Боулбі та М. Мейн, у ситуаціях стресу та конфліктної інформації від батьків формується особлива стратегія обробки цієї інформації, спрямована на захист психіки в межах робочої моделі особистості. Така інформація проходить кілька етапів, перед тим, як стає усвідомленою, при цьому на кожному етапі певна інформація направляється для подальшої обробки, а деяка відкидається. Внутрішня гармонійність порушується, якщо інформація виключається зі свідомості в захисний спосіб, що призводить до відмови реагувати на внутрішні зміни.

Т. Бразелтон та Дж. Боулбі вивчали базові реакції сепарації (відокремлення від батьків) у дітей віком 1,5–2 роки. Результати дослідження вказують на такі висновки:

- ✓ захисна агресія, розглянута як інстинктивне прагнення покарати матір за неадекватний догляд і зменшити ризик подальшого розлучення;
- ✓ регресія у формі відмови дорослішати, виявлена через наративи автостимуляції, такі як колихання тілом та ссання;
- ✓ уникнення батьків, розглянуте як механізм захисту з метою зберегти контроль над ситуацією та власною поведінкою;
- ✓ формування реакції під час повернення додому, де дитина відчуває тягу до матері, але швидко розуміє переваги відчуття опору її ніжній поведінці після розставання з нею (амбівалентна реакція, яка гіперстимулює матір до турботливої поведінки) [3].

М.К. Бардишевська визначила, що незадоволена дитина розгортає цілу гаму захисних механізмів. Оскільки рівень задоволення основних психологічних потреб в дитинстві залежить від інших людей, переважно від батьків, їхнє ставлення і поведінка стають моделлю захисних реакцій для дитини. Вона неусвідомлено копіює їх зовнішні вияви, і завдяки процесу інтроекції ці реакції перетворюються на постійний або реально діючий психологічний захист.

Під час росту дитини, позитивна атмосфера прихильності сприяє формуванню навичок, інтеграції Его та підтримці пізнавальної активності. Рівень і сила прихильності прямо залежать від поведінки батьків і якості їх відношення до дитини [3].

Рівень прихильності визначається за допомогою тесту «Незнайома ситуація», розробленого М. Ейнсворт, спочатку призначеного для аналізу реакції малюків немовлячого віку на розлуку та повернення матері. Виділено три групи прихильності:

Уникаюча чи небезпечна прихильність: діти не виявляють суму і не плачуть під час розлуки з матір'ю, ігнорують або уникають її при поверненні. Подібна дитяча поведінка є свідченням відчуженості та несформованості почуття безпеки дитини.

Безпечною прихильність є та, коли діти плачуть і засмучуються при розлуці з мамою, але радіють при поверненні, тягнуться до близьких стосунків та взаємодії під час її повернення.

Тривожно-амбівалентною є та прихильність, де діти реагують на розлуку з матір'ю бурхливо та гнівно, виявляючи опір контакту, але одночасно виявляють бажання емоційного тепла.

Виявилося, що рівень прихильності дитини безпосередньо пов'язана із ставленням матері, і це є прямопропорційним материнській поведінці. Наприклад, діти другої групи мають матусь, які є найбільш чутливими, уважними і теплими, вони розуміють та задовольняють всі потреби своїх дітей. Матері першої групи вирізняються холодом емоцій, браком уваги до потреб дитини і надміру вимогливістю. Щодо дітей третьої групи, поведінка їхніх матерів характеризується непослідовністю, нестійкістю та непередбачуваністю [8].

Довготривале дослідження М. Ейнсворта визначає чотири аспекти материнського ставлення до дитини на основі шкал методик:

Чутливість – невідчутливість щодо потреби немовлятка, що відображає материнську здатність усвідомлювати дитячі потреби й бачити світ її «очима».

Прийняття – відкидання, яке вказує на цінність та важливість дитинки та її значну роль для матері.

Кооперація – втручання, що відображає повагу матері до самостійності та індивідуальності дитини, її готовність підтримувати дитячу ініціативність чи демонструвати свої бажання.

Підтримка – ігнорування, що відображає емоційну адекватність матері та її емоційну відкритість.

Дослідження показало, що розвиток прихильності пройшов кілька етапів, які були виділені Р. Шеффером [6]:

На першій стадії, асоціальній (0-6 тижнів), немовлята проявляють єдину реакцію, якою, як правило, є протест.

У стадії недиференційованих прихильностей (від 6 тижнів до 7 місяців), немовлята виявляють задоволення від присутності будь-якого дорослого і є спокійними, коли їх беруть на руки.

На стадії специфічних прихильностей (від 7 до 9 місяців) розлука з матір'ю викликає протест та занепокоєння. Виникає страх до незнайомих людей, що свідчить про формування прихильності первинної. Перший об'єкт прихильності стає для дитини точкою виходу для дослідження оточуючого середовища.

На стадії множинних прихильностей, через кілька тижнів після виникнення первинної прихильності, яка зазвичай спрямована на матір, виникає аналогічне відношення до інших близьких осіб. Формується ієрархія об'єктів прихильності, і різні особи використовуються для вирішення різних потреб. Наприклад, багато дітей звертаються до матері у ситуаціях стресу, а з татами вони вибирають гру і веселощі.

Множинна прихильність може існувати у чотирьох основних моделях [6]:

Монотопною є модель, що передбачає єдиний об'єкт прихильності, часто це матір, і весь подальший процес соціалізації пов'язаний саме з нею.

У ієрархічній моделі прихильності мати володіє домінуючим положенням, але інші об'єкти також мають важливість.

Незалежною є модель, що передбачає існування кількох об'єктів прихильності на рівних позначках.

Інтегрованою є модель, що передбачає повноцінну автономію від об'єктів прихильності.

Тому якість родинних стосунків, які склалися в дитячий період, визначається як ключовим фактором для подальшого розвитку особистості дитини. Теорія прихильності, яка є визначальною в розвитку дитини, приділяє

особливу увагу взаємовідносинам між дитиною та батьками, які окреслюють усе наступне життя дитини. Автори стверджують, що прихильність є необхідною умовою для розвитку базового віри у себе та інших, формування поведінки пізнання та розширення когнітивного розвитку дитини. Рівень первинної прихильності впливає на формування структури психологічних захистів. Таким чином, теорія прихильності має значний потенціал у розкритті глибинних аспектів формування психіки.

1.2. Особливості батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї

Сім'ї із розладами у міжособистісних стосунків не здатні самотійно вирішувати у їх виховному середовищі виниклі конфлікти та протиріччя. Унаслідок тривалого конфлікту внутрішніх родинних членів спостерігається зниження психологічної та соціальної адаптації, відсутність об'єднаності до спільних дій, зокрема, неможливість батьків до узгодженості щодо виховання дітей. Стан психологічної напруги в родині зростає, спричиняючи емоційні порушення та невротичні реакції серед її членів, що викликає почуття постійної тривоги у дітей. Отже, дисбаланс у взаєминах у сім'ї створює несприятливий фон для емоційного формування дитини. Однією з головних причин конфліктів, а саме дисгармонії у взаємодії, є неадекватне сприйняття членами сім'ї один одного [8].

Вчена А. Венгер ідентифікує чотири типи сімей, в яких відбуваються порушення комунікації між батьками та дітьми. Сім'ї «із травматизацією дітей» відносяться до першого типу. Особи, які пережили насильство у дитинстві, можуть трактувати себе або як агресора, або як жертву. У будь-якому випадку, почуття сорому, болю, безпомічності після насильства, жаху, особливо від батьків, можуть стати причиною негативних проявів у підлітковому та дорослому віці. Другий тип – «нав'язлива» сім'я, в якій батьки постійно контролюють поведінку дітей, що викликає у них сором та гнів. У таких сім'ях часто бачимо нереалістичні, грандіозні очікування стосовно дітей. У такому середовищі можуть виникнути фальшиві ідентичності та лицемірні ролі, які

діти використовують для захисту. Третій тип – «брехлива» сім'я, де постійна неправда викликає в дитини відчуття сорому, втрату реальності та деперсоналізацію. Четвертий тип – «непослідовна, ненадійна» сім'я, де схвалене сьогодні може бути засудженим завтра, що порушує стабільність супер-его дитини і може призвести до порушення соціалізації її в подальшому [4].

У сучасному суспільстві існують як визначені, так і не визначені правила, які врегульовують взаємини між батьками та дітьми. Офіційні, або гласні, норми закріплені в законах і обов'язкові для дотримання, порушення яких може бути юридично покарано. Співіснування з неофіційними нормами лежить в області моралі та не підпадає під юридичну регуляцію.

Аналізуючи різні досліджень, спрямованих на вивчення взаємин між батьками та дітьми, показав, що часто батьки очікують від своїх дітей того, чого самі не завжди дотримуються. Цікаво, що відношення дорослих до власної поведінки, як правило, є більш лояльним, ніж до аналогічної поведінки дітей. Отож, виникає недовіра та непорозуміння у ході сімейного спілкування. Центральна проблема у стосунках батьків та дітей полягає в тому, що вони не приймають себе та своїх дітей такими, якими вони є насправді. Оцінки дій та вчинків дітей часто здійснюються батьками за різними цінностями. Це призводить до зростання психологічної відстані між батьками та дітьми з плином часу. Багато батьків усвідомлюють цю проблему тільки тоді, коли взаємини вже серйозно пошкоджені, і для їх ефективного відновлення вони потребують психологічної допомоги. Особливо це стає актуальним на етапі, коли проблеми, які призводять до значного погіршення як психічного, так і фізичного здоров'я всіх членів сім'ї, ще не повністю усвідомлені батьками. Психологічна допомога може включати навчання вмінням та навичкам, які сприятимуть розвитку позитивних відносин між батьками та дітьми.

Розглядаючи внутрішньосімейне спілкування, ми переконані, що для більшості батькам важко допустити, щоб їхні діти самостійно та по-іншому реагували на життєві проблеми, не виходячи з позицій батьківського досвіду. Це проявляється в тому, що вони ідеалізують власний досвід і очікують

аналогічної поведінки від своїх дітей. В результаті, через покірливість дітей батьки не мають змоги дізнатися, якими можливостями володіє їхня дитина. В найкращому випадку дитина навчиться копіювати дії батьків, повторюючи їхні помилки. Запам'ятовується той факт, що батьки часто намагаються передати своїй дитині позитивний спосіб життя, але водночас репродукують негативні моделі поведінки.

Розбіжності між бажаною та реальною поведінкою батьків можна трактувати як одну з причин дисгармонії в їхніх взаєминах. Часто спостерігаються такі негативні типи батьківської поведінки, як «надмірне очікування», «перенесення неприязні», «критицизм», «неусвідомлене пригнічення», «невмотивована дратівливість». У цих випадках батьки, навіть із кращими намірами, можуть завдавати шкоду розвитку позитивних взаємин між ними та дітьми.

Дослідження у сфері батьківсько-дитячих взаємин демонструють, що лиш деякі батьки, які взаємодіють із своїми дітьми, не обмежують вільний розвиток особистості дитини, приймаючи її такою, яка насправді вона є, та поважаючи її власні якості. Такий підхід може сприяти значним досягненням у розвитку інтелектуальних здібностей та успішності дітей [5].

Центральною умовою гуманних взаємин між вчителями та учнями, батьками та дітьми, є відмова батька, вчителя або матері від натиску та насильства в виховному та педагогічному процесі. Гуманістична психологія та педагогіка ненасильства визначають категоричне відкидання використання насильства дорослими над дітьми.

Розвиток гуманної поведінки передбачає глибинне розуміння багатьох компонентів соціального існування особистості. Одним з таких аспектів є особистісна свобода, яка тісно пов'язана з відповідальністю за власні дії. Для підлітків характерне бажання незалежності й свободи, але це прагнення може бути небезпечним, позаяк підлітки ще не зовсім завжди усвідомлюють відповідальність як здатність і бажання відповідати за власні дії та приймати критику. Щоб виправдовувати свободу, важливо підвищувати рівень

відповідальності дітей за їхні вчинки, розвиваючи при цьому їхню зрілість. Розуміння свободи пов'язане з визнанням прав інших людей, оскільки свобода одного закінчується там, де починаються права інших. На сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики свобода розглядається як особлива цінність і служить орієнтиром для створення ненасильницької та гуманної організації освітнього та виховного процесу.

Через те, що взаємини між батьками і дітьми значно залежать від внутрішнього психічного стану батька або матері, зміни в них є неможливими без особистісного ростання батьків. Поліпшення власного стану дозволяє батькам позитивно впливати на свою дитину, сприяючи її благополуччю і розвитку. Важливо, щоб батьки вміли розуміти і, можливо, задовольняти свої потреби, щоб бажання дитини відчувалося ними краще. Батьки та інші дорослі мають з повагою ставитися не тільки до своїх обов'язків, але й до власного смаку, відпочинку та хобі. Консультації з батьками підтверджують, що часто вони не приділяють достатньо уваги цьому аспекту життя, що може викликати хронічну утому, роздратування та агресію, негативно впливаючи на взаємини з дитиною [5]. Таким чином, батьки повинні розпочати з самопізнання, оскільки лише у щасливих та задоволених життям батьків діти ростуть з позитивним настроєм до соціуму.

Дослідження виокремлюють іншу важливу складову батьківсько-дитячих взаємин – це довіру. Батьки часто виявляють недовіру до своїх дітей, сумніваючись у їх здатності виконати щось правильно за їхніми очікуваннями, і це може виражатися у вираженні сумнівів або недовіри до дітей. Навчитися довіряти своїй дитині та щиро виявляти позитивні почуття може бути серйозним досягненням для батьків.

Досвід свідчить, що у вихованні батьки зазвичай вдаються до використання оцінних висловлень, як вербально, так і невербально, таких як «правильно» чи «нерозумно», «добре» чи «погано», і так далі. Рідко коли дорослі хочуть зрозуміти справжнє значення конкретного висловлення для дитини. Це може стати результатом відсутності бажання чи можливості батьків

занурюватися у розуміння того, що відбувається, оскільки це вимагає змін в їхній власній поведінці та викликає потребу усвідомлення важливості аналізу ситуацій взаємодії з дітьми.

Це відчуження батьків може бути пов'язане з боязню власних змін і відсутністю часу чи бажання висвітлення важливості аналізу ситуацій взаємодії з дітьми. У результаті цього батьки раціоналізують свою спонтанну та для них зручну поведінку, використовуючи прості та неефективні методи спілкування з дітьми. Діти, у свою чергу, легко відчують загрозу негативної зовнішньої оцінки, що може викликати фізіологічний стрес, тривогу та іноді страх.

Ситуацію ускладнює те, що дитина стає постійно залежною від зовнішніх оцінок практично у всіх аспектах свого життя - в школі, вдома, на вулиці. Хоча оцінки поведінки можуть приносити соціальну користь, вони в значній мірі загальмовують розвиток особистості. Важливо домагатися того, щоб дитина могла оцінити цінність та смисл свого життєвого досвіду, що сприяє її самостійності та здатності відповідати за себе.

Досягнення успіху в розв'язанні конкретних завдань формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин можливе, якщо розглядати виховання в школі і сім'ї як взаємодію в єдиному процесі. У змінній системі освіти та становлення нової парадигми освіти та виховання свідомість педколективу стосовно потреби внесення суттєвих змін у практику виховного процесу та бажання досягти максимальної ефективності впливу навчально-виховного процесу на розвиток особистості дитини приводять до необхідності спільної діяльності педагогів та батьків. У цьому контексті, адміністрація, вчителі, шкільні соціальні педагоги та психологи повинні визнати актуальність і доцільність пошуку нових способів взаємодії з батьками. Метою є розвиток активної педагогічної позиції батьків у процесі формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин та нейтралізація негативних моментів, які існують у таких стосунках.

Важливо враховувати такі фактори, які розгортають особливості міжособистісних стосунків у сім'ї: стиль життя та поведінка в родині,

культурний і моральний стан батька та матері, їх стосунки, ставлення до дитини, а також розуміння й усвідомлення ними мети і завдань сімейного виховання та засобів досягнення цієї мети.

Ці чинники служать основою для класифікації сімей за впливом на розвиток дітей, виокремленої В. Даринською. Сприятливі для формування молодшої особистості є родини, де присутні обоє батьків та щонайменше двоє дітей, де організація життя і діяльності членів є цілеспрямованою та змістовною, а внутрішньосімейним стосункам притаманні взаєморозуміння, демократичний стиль поведінки та спілкування. Подібні родини відзначаються позитивною моральною та трудовою атмосферою, раціональним та культурним відпочинком, а рівень освіти, загальної культури та педагогічної підготовки батьків є високим.

Сприятливими, проте нестійкими вважаються ті сім'ї, які переважно мають позитивний вплив на виховання дітей. Зазвичай у таких сім'ях виховують 1-2 дітей, батьки виявляють любов до своїх дітей та прагнуть створити всі умови для їхнього позитивного формування. Трудова й моральна та атмосфера в них є позитивною. Проте, не завжди існує повне взаєморозуміння поміж дорослими, що часто призводить до конфліктів. Зазвичай, батьки в таких сім'ях мають невисокий рівень загальної культури та освіти.

Несприятливі для формування особистості дитини є родини, де другорядними є духовні потреби, вони стають на другий план, а в авангарді – матеріальні, що мало сприяє ефективному розвитку дітей. Часто один із батьків має аморальний хід життя. Такі сім'ї відзначаються споживацтвом як головним життєвим ідеалом, тут є низьким рівнем культури та освіти. Навіть якщо батьки відвідують школу і слухають вчителів, вони не завжди можуть впливати на дітей педагогічними методами, що тягне за собою авторитарний стиль спілкування та нерозуміння. Це викликає невміння розумно організовувати життя та діяльність сім'ї, немає бажання проводити спільний відпочинок через відсутність культурних інтересів у дорослих та різницю в інтересах дітей і

батьків. Матеріальний стан такої родини може бути різноманітним – від значного достатку до бідності.

До несприятливого типу сімей відносяться ті, де панує аморальний мікроклімат і негативно впливає на формування дитини. Вони характеризуються постійною конфліктністю, ослабленою моральною та трудовою атмосферою, нервозністю взаємин між іншими членами сім'ї, антипедагогічним ставленням до дітей, відсутністю духовних цінностей та загальної культури. Матеріальне становище в цих сім'ях, як правило, є важким.

Виділення типів сімей згідно з їх виховним впливом на дитину передбачає проведення психолого-педагогічної, просвітницької роботи з батьками, враховуючи діагностику сімей, і досягається впровадженням інформаційно-методичного комплексу з питань формування гуманних стосунків у сім'ї.

Отож, все вищезазначене свідчить про те, що розвиток тенденцій гуманізму в сімейному вихованні пов'язаний з уявленням про дитину як рівного дорослому співрозмовнику, який так само, як і дорослий, знаходиться в стані особистого розвитку. Центральною умовою особистісного росту як дитини, так і дорослого є їх діалог на рівних правах, а відмова від авторитарної позиції дорослих стосовно дітей є основним показником позитивної динаміки взаємин у напрямку їхньої гуманізації.

1.3. Психологія дитячо-батьківських стосунків в сім'ї, де часто хворіє дитина

Питання взаємин між дітьми та батьками є однією з найбільш актуальних у сучасній психології. Це обумовлено впливом соціальних умов на її соціалізацію та формування особистості дитини. Характер відносин між дітьми та батьками визначає розвиток особистості та впливає на подальшу соціалізацію дитини.

Ефективність соціальної адаптації дітей з комплексними порушеннями розвитку напряму залежить від поведінки їх батьків. Недоліки в пізнавальній

діяльності дитини ускладнюють її повноцінну взаємодію з батьками, що утруднює засвоєння соціального досвіду, розвиток способів міжособистісного спілкування та гальмує емоційний прогрес. Взаємини дитини, яка часто хворіє, зі своїм оточенням вважаються вторинними складнощами, які більше піддаються корекції, ніж первинні порушення. Значення взаємодії хворобливої дитини з її оточенням виявляється найважливішим чинником формування її особистості. Отже, величезну роль у соціальній адаптації дитини відіграє сім'я. Дослідження особливостей взаємин між дітьми та батьками в сім'ях з дітьми, що мають комплексні порушення розвитку, є актуальним і значущим як теоретично, через нестачу обробки даної теми, так і практично.

Безпосередній вплив зовнішнього середовища на компенсаторні механізми дитини, що часто хворіє, описували у власних дослідженнях рід вчених (????). Щодо потреби психологічного супроводу сімей, у яких часто хворіють діти, чи у яких є діти з особливими потребами, є ряд цікавих досліджень, у яких автори стверджують, що для 80% матерів та 60% батьків притаманна негативна емоційна самооцінка; близько 19% батьків емоційно приймають дитину, 29% батьків власних дітей емоційно відкидають (???). Така особливість притаманна родинам, у яких є дітки з порушеннями психічного розвитку. Більшість сімей з розумово відсталими дітьми не підтримують розвиток таких дітей, і тільки приблизно 40% родин працюють з дітками та впливають на їх розвиток позитивно (???). Саме тому є потреба психологічного супроводу таких родин, що мають діток з комплексними розвитковими порушеннями.

Дослідження теми взаємин між дітьми та батьками в сім'ях з «особливими» дітьми є недостатнім. Л. Виготський акцентував важливість відповідного сімейного виховання дітей, що часто хворіють, вважаючи його основою для їхньої соціальної адаптації в подальшому. Багато дослідників наголошують на взаємовпливі дітей і батьків одні на одних (???). З одного боку, ставлення батьків може спричиняти вторинні порушення у дітей, а з іншого - психопатологія у дітей може призводити до різних викривлень батьківських

взаємин. Батьки дітей, що часто хворіють, стикаються із ситуацією батьківського стресу, який досить детально вивчений у психології (Hodapp, 2007; Scorgie, Sobsey, 2000; Singer, 2006; В. Шевчукта ін., 2021). У дослідженнях бачимо, що матері таких дітей відчують більший стрес, активніше взаємодіють з дітьми і мають труднощі із самоконтролем негативних емоцій відносно дітей, порівняно із матерями «звичайних» дітей (Hodapp, Blacher, 2007). В українській психології відсутні дослідження, які б розглядали вплив характеру та ступеня патології на батьківське ставлення до дітей з комплексними порушеннями розвитку. Тому слід проводити психологічні дослідження серед батьків, які виховують діток з різними видами відхилень психофізичного розвитку.

Ознаки сімей, у яких хворіють діти, включають наступне:

- Такі батьки переживають фізичне та нервово-психічне напруження, тривогу, втому, вони не впевнені у майбутньому їх дитини, а це тягне за собою порушення бачення перспективи.
- Поведінка дитини та її особистісні прояви не відповідають батьківським очікуванням, детермінують у них роздратування, невдоволення та гіркоту.
- Взаємини подружжя деформуються та загалом погіршуються, саме тому такі родини часто розпадаються.
- Статус сім'ї у Соціумі значно знижується, існують проблеми як у внутрішньосімейних взаєминах, так і в близькому оточенні. Хворобу дитини батьки намагаються приховати від знайомих і друзів, тим самим звужуючи коло позасімейної комунікації.
- Породжується «особливий психо-конфлікт» через нестикування з громадською думкою, яка почасти не зовсім адекватно дає оцінку намаганням батьків лікувати та виховувати дитину.
- З'являється зниження самооцінки та почуття безнадійності у батьків. Деколи в таких сім'ях чоловіки можуть звинувачувати дружину в

народженні хворобливої дитини, навіть якщо і знають, що у цьому винні вони самі.

- Можуть розвиватись споживацькі настанови, при яких батьки не лише мало зацікавлені в тому, щоб переглянули діагноз, але й вимагають підвищення статусу в соціумі сім'ї з хворою дитиною, вимагаючи лиш матеріальну підтримку від держави.

Перечислені нами чинники є деструктивними, впливають на погіршення адаптивного ресурсу як дитини, так і її батьків.

Основні риси взаємин між дітьми та батьками у сім'ях, де часто хворіють діти, включають в їх вихованні високий рівень авторитарності, емоційну неповагу та інфантилізацію. Саме тому діти в таких родинах часто відчують своє буття як відчужене та висловлюють тривогу, пов'язану з внутрішньо-сімейними взаєминами [6]. Головні напрямки корекційної психологічної роботи з дитячо-батьківськими відносинами в родинах, у яких часто хворіють діти, включають наступні аспекти:

- творення позитивного та об'єднаного враження про родину, в якій часто хворіють діти;
- формування позитивної самооцінки у дітей та батьків;
- викладання батькам методів безумовної, демократичної та приймаючої взаємодії з дітьми;
- зменшення тривожності у дітей щодо взаємин всередині сім'ї;
- збільшення довіри батьків щодо своїх дітей.

Унікальність і водночас складність проблеми взаємин між дітьми та батьками у сім'ях, які виховують дітей із різними хворобами, вимагають детальної методології щодо надання психологічної допомоги цим родинам. Формування принципів методології стартових ідей є необхідною як у теорії, так і в практиці психологічного сприяння родинам з дітьми, які виховують хворих діток.

Надважливим є особистісний підхід щодо хворобливої дитини. Під час психодопомоги береться до уваги не лише окрема функція або якесь конкретне

психічне явище, таке як, до наприкладу, низький рівень інтелекту, але й дитина в цілому, з усіма її особистісними характеристиками. Американський психотерапевт, засновник клієнт-центрованої терапії К. Роджерс, виділив 3 головні аспекти такого принципу: будь-яка особистість володіє безумовною цінністю та заслуговує поваги; будь-яка особистість має відповідати за себе; будь-яка особистість може обирати цілі та цінності, приймати рішення самостійно. Психолог-фахівець має розглядати будь-яку дитину та її батьків як особливих та незалежних індивідів, визнаючи та поважаючи їх право на вільний вибір, право на власне життя та самовизначення.

Другий принцип – принцип каузальності. Психологічна підтримка хворобливих дітей має фокусуватися не лише на зовнішніх проявах хвороби, але й на реальних джерелах, які породжують ці хвороби. Виконання принципу детермінує усунення джерел і причин хворобливості дитини. Непроста ієрархія взаємозв'язків між симптомами, їх структурою та причинами хвороби окреслює мету й завдання психологічної підтримки [1, с. 52].

Третім принципом є комплексний підхід. Психологічна допомога розглядається як сукупність психологічних, клінічних і педагогічних втручань. Її дієвість в значній мірі детермінується клінічними та педагогічними аспектами генези дитини. До прикладу, психолог має повністю розуміти причини та характер її захворювання, плани лікування, строки госпіталізації і перспективи медичної реабілітації. Також важливо взаємодіяти з педагогічним і медичним персоналом та застосовувати педагогічні методи.

Четвертий принцип – діяльнісний підхід. Психологічна підтримка має зосереджуватися на головній сфері діяльності дитини. Наприклад, якщо це дитина дошкільного віку, то акцент робиться на грі, а якщо шкільного віку – на навчанні. Також слід враховувати той вид активності, який для дитини має особисту важливість. Це загалом важливо при роботі з дітками, у яких виражені емоційні проблеми. Ефективність підтримки психолога великою мірою залежить від застосування продуктивних форм активності дитини.

Принципи психологічної корекції з хворобливими дітьми визначають мету, задачі та основні принципи програми корекції дитячих та батьківських взаємин у родині, де виховують дітей, що часто хворіють.

Процес психокорекції структурований враховуючи ряд конкретних методичних принципів в галузі педагогічно-психологічної діяльності. Зокрема, застосовується принцип єдності розвитку та корекції, що передбачає проведення корекційної роботи на основі аналізу психолого-педагогічних умов розвитку дитини з особливими освітніми потребами, як внутрішніх, так і зовнішніх. Також використовувався диференційований підхід до особистісних властивостей батьків та самої дитини. Принцип єдності корекції розвитку й діагностики вказував на те, що завданнями корекційної роботи може бути ефективно визначено лише на основі діагностики та оцінки ймовірного прогнозу розвитку, опираючись на зону найближчого розвитку дитини.

Висновки до розділу 1

Отже, аналізуючи наукову психологічну літературу, бачимо, що основними складовими стосунків дітей та батьків є такі структурні компоненти, як ставлення батьків, стилі виховання, характер взаємодії батьків з дитиною, що безпосередньо впливають на формування та подальший розвиток особистості дитини. Батьківсько-дитячі взаємини характеризуються зацікавленістю у спілкуванні з дітьми, віддаленістю чи близькістю спілкування, безпосередню включеність у життєдіяльність дитини, рівне взаємин у стосунках.

Складність і водночас унікальність проблеми батьківсько-дитячих взаємин в родині, які виховують дітей із різними хворобами, потребують розгорнутої методології відносно надання психокорекційної роботи цим сім'ям. Запровадження принципів методології щодо стартових ідей є потрібною і у теорії, і у практиці психологічного супроводу родині з дітьми, які виховують хворих дітей.

Важливим щодо хворобливої дитини вчені вважають особистісний підхід. Під час психокорекційної допомоги варто брати до уваги не тільки окрему функцію чи якесь виокремлене психічне явище, але й дитина в цілому, з усіма її особистісними властивостями. Засновник клієнт-центрованої терапії американський психотерапевт К. Роджерс виокремив 3 важливі аспекти цього принципу: будь-яка людина має безумовну цінність та заслуговує на повагу; будь-яка людина повинна відповідати за саму себе; будь-яка особистість може обирати цілі та цінності, приймати рішення самостійно. Практичний психолог розглядає дитину чи її батьків як незалежних та особливих індивідів, поважаючи та визнаючи їх право на власне життя, право на вільний вибір та самовизначення.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН У СІМ'ЯХ, ДЕ ЧАСТО ХВОРІЮТЬ ДІТИ

2.1. Вибір та обґрунтування методик дослідження

Опираючись на теоретичний аналіз літератури, який розкритий у першому розділі, ставимо за мету емпіричне дослідження особливостей дитячого сприймання сімейних стосунків. Дослідницькою базою стали три дошкільні дитячі установи міста Львова у Личаківському районі. У дослідженні взяли участь 50 дітей та члени їх сімей.

Нами були використані наступні методики:

1. Анкета для батьків
2. Методика «Батьківське ставлення» авторів А. Варга, В. Столін
3. Тест Бернса та Коуфмана «Кінетичний малюнок сім'ї»

Зупинимося окремо на кожному з тих діагностичних методик.

Анкета для батьків містить 10 питань, серед яких питання, що стосуються інтересів дитини, віри в її успіхи, чи звертається дитина про допомогу до батьків у випадку, коли стикається з труднощами чи невдачами. Також в анкеті є питання мотивації дітей їх батьками, проявлення форм покарань у випадку допущених помилок дитиною, стратегій виходу з критичних ситуацій, можливості вибору для дитини та інше.

Методика діагностики «Батьківське ставлення» А. Варги, В. Століна розроблена для вивчення ставлення батьків до своїх дітей віку дошкільника. Знаємо, що ставлення батьків існує як система цілої палітри почуттів та емоцій щодо дитини, а також стереотипів поведінки, які виявляються у спілкуванні з нею, деяких властивостей сприйняття та усвідомлення характеру та самої особистості дитини та її вчинків.

Методика характерна п'ятьма шкалами, серед яких «прийняття - відторгнення», що відображає емоційне інтегральне ставлення до своєї дитини; «кооперація», соціально схвальний образ ставлення батьків, що розкривається

через зацікавленість батьками справами дітей; «симбіоз», що відображає дистанцію в комунікації з дитиною; «авторитарна гіперсоціалізація» як спрямованість та форма контролю поведінки дитини; «маленький невдаха», що розкриває деякі особливості сприймання та усвідомлення батьками дитини. Висока кількість балів за відповідними шкалами пояснюється як відкидання, соціальна схвальність, симбіоз чи злиття, гіперсоціалізація, інфантильність чи інвалідизація.

Тест Бернса та Коуфмана «Кінетичний малюнок сім'ї» має на меті дослідження міжособистісних стосунків в родині через призму дитячого погляду на стосунки, що імовірно можуть викликати тривогу дитини. Дитина повинна намалювати на листку паперу свою сім'ю, яка чимось займається.

Психолог аналізуючи такий малюнок дитини бере до уваги якість зображення, промальовуваність та чіткість образу кожного члена родини та в порівнянні один з одним, кольори, місце розташування на папері, штрихи, розміри образів тощо.

До уваги також береться змістовні властивості малюнку, зокрема, що роблять члени родини, їх розташування на листку та відносно один одного, наявність самої дитини на малюнку, відношення на ньому людей та речей.

Інтерпретація методики «Кінетичного малюнку сім'ї». Головні акценти:

- Структурний аналіз рисунку сім'ї: порівнюємо дійсний склад з намальованим складом сім'ї, взаємодію та розміщення родини на малюнку;
- Аналіз психологічних особливостей малюнку деяких членів родини: різницю в стилі малювання, кількості деталей, деякі схеми тіла членів родини;
- Аналіз дій в ході малювання: коментарі, послідовність намальованих фігур, паузи, емоції в ході малювання.

2.2. Аналіз результатів дослідження.

Аналізуючи малюнки дітей старшого дошкільного віку за методикою кінетичного малюнку родини ми мали змогу побачити стосунки в родині через призму дитячих очей, а також побачили тривогу, що імовірно була спровокована міжособистісною батьківсько-дитячою взаємодією.

Аналіз результатів ми здійснювали за показниками: дитячі переживання у стосунках з дорослими, дистанція й емоційна напруга, дискомфорт, можлива ворожість щодо дорослого.

Опираючись на ці показники, виявлено різні рівні впливу взаємин у сім'ї на дитину, серед яких високий, середній та низький.

Високий рівень батьківсько-дитячих стосунків відображений у малюнках дітей, яким у родині комфортно, на їх малюнку є члени родини, а центральною фігурою зображена дитина, яку оточують батьки. Такі малюнки є чіткими, у них промальовані всі лінії, обличчя дітей та дорослих усміхнені, тілесні пози спокійні та впевнені. Таких малюнків налічується 11.

До середнього рівня батьківсько-дитячих стосунків належать малюнки, на яких відсутні хтось із членів родини, є занепокоєння, дитина зображена сумна, подалі від батьків, проглядається насторога чи ворожість щодо дорослого у штрихах, натиску олівця, відсутні деякі тілесні частини, такі як рот чи рука. Таких малюнків налічується 17.

Низький рівень батьківсько-дитячих стосунків представлений у малюнках із загрозою чи насиллям. Так, у таких малюнках в руках батьків могли бути намальовані палка чи ремінь, у дитини було злякане обличчя, відчувалась напруга, адже діти використовували на таких малюнках темні фарби. Також були деякі деталі, що вказували на агресивність з боку батьків. Це і відкритий рот з зубами, розведені в сторони руки, розчепірені пальці та інше. Таких малюнків було 22 (рис. 1).

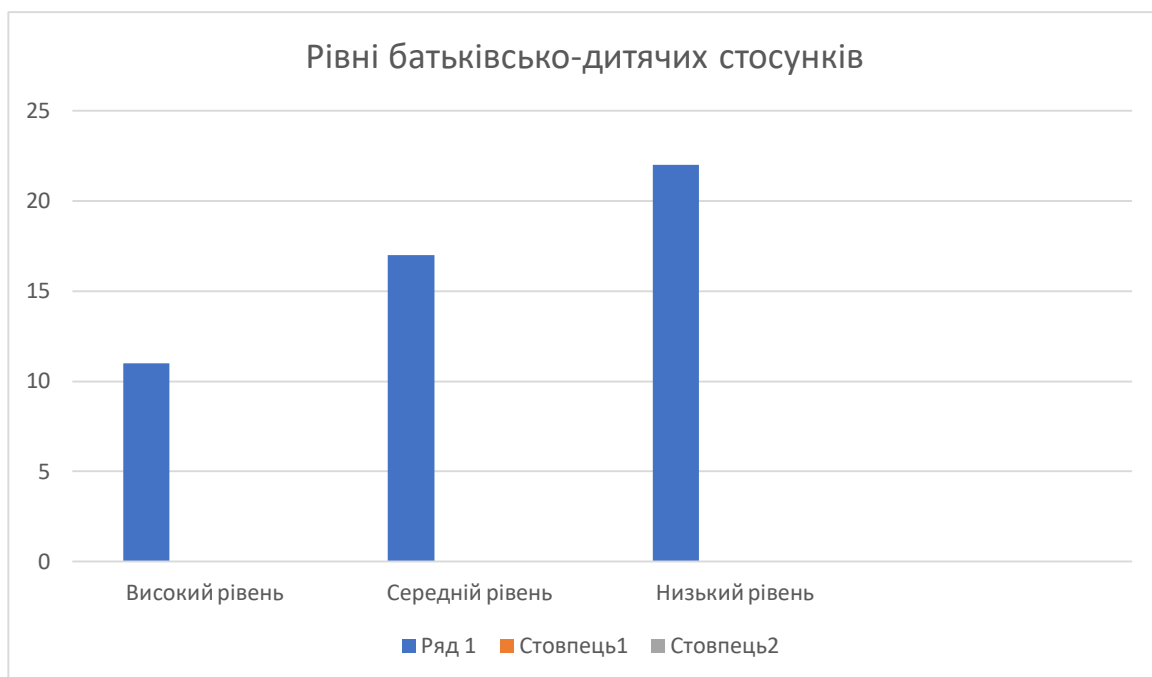

Рис. 1 Рівні батьківсько-дитячих стосунків.

Виявлено, що лише у 28 дітей стосунки мають середній та високий рівень, тобто у тих родинх відносно позитивний мікроклімат. Загалом стосунки мають мінливий характер.

Відповіді на анкету для батьків теж були сформовані на три рівні за аналогією з попереднім тестом: високий, середній та низький.

При високому рівні батьки усвідомлюють важливість турботи про дитину, виховання та розвитку, добре знають, чим зацікавлена дитина. Таких відповідей 13.

У 23-х анкетах представлений середній рівень батьківсько-дитячих стосунків. Це свідчить про недостатньо приділену увагу своїм дітям та їх вихованню, можливі деякі проблеми в узгодженості загальних правил виховання між батьками.

Результати 14-ти анкет свідчать про низький рівень уваги батьків до дітей, що свідчить про недостатній рівень уваги до своїх діток та негативно відображається на їх розвитку (рис. 2).

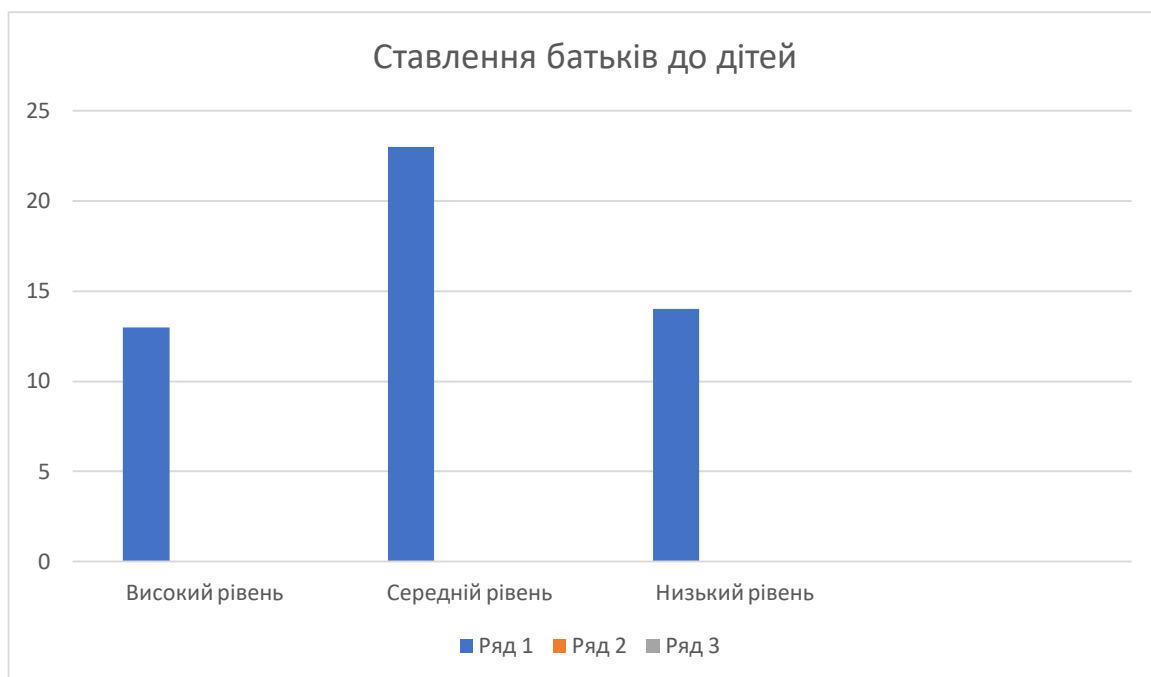

Рис. 2 Аналіз результатів анкети для батьків

Результати за методикою діагностики «Батьківське ставлення» авторів А. Варги та В. Століна показали, що більшість родин (23 родини) належить до типу «прийняття», за яким розкриваються почуття та емоції батьків до дітей. Такі батьки свою дитину сприймають відповідно до того, якою вона є, вона у родині є прийнятою та подобається своїм батькам. Батьки схвалюють особистісні прояви дітей, тонко відчують їх характерні прояви, признають їх автентичність та оригінальність, знають їх бажання й потреби, ставляться до них з симпатією, схвалюють плани й інтереси та проводять спільно вільний час.

Тип стосунків «кооперація» представлений у 10-ти родин, які демонструють соціально схвальні взаємини. Такі батьки у побуті довіряють дітям, притримуються як допомоги, так і дисципліни, дають свободу дій, не часто наказують, спрямовують дитину обережно у конкретному напрямку та наділяють підтримкою. Такі батьки для своїх дітей є опорою й підтримкою, часто звертаються до них по допомогу та відкривають їм свої дитячі таємниці.

«Авторитарна гіперсоціалізація» як тип взаємодії представлена у 8 родин. Тут спостерігаються високий контроль щодо дитячої поведінки, сувора дисципліна та слухняність. Батьки в таких родинах не завжди прислухаються до потреб та бажань дітей, вважають, що вони краще знають, що дітям потрібно і правильно для них.

Тип стосунків «Маленький невдаха» виявлено у 4-х родин. В таких сім'ях батьки ставляться до своїх дітей як до інфантильних та незрілих осіб, наділяють їх деякою неспроможністю на рівні соціальному, особистісному. Таким чином батьки вважають, що їх діти неспроможні приймати самостійні рішення та діяти у певних ситуаціях. Захоплення чи інтереси дітей для таких батьків є не значимими, несерйозними й дитячими. В таких родин не має довіри, батьки характеризують власних діток як невмілих та неуспішних, зайвий раз їх оберігають від ситуацій та проблем, які, на їх думку, можуть нашкодити дитині, а також постійно жорстко контролюють дитину.

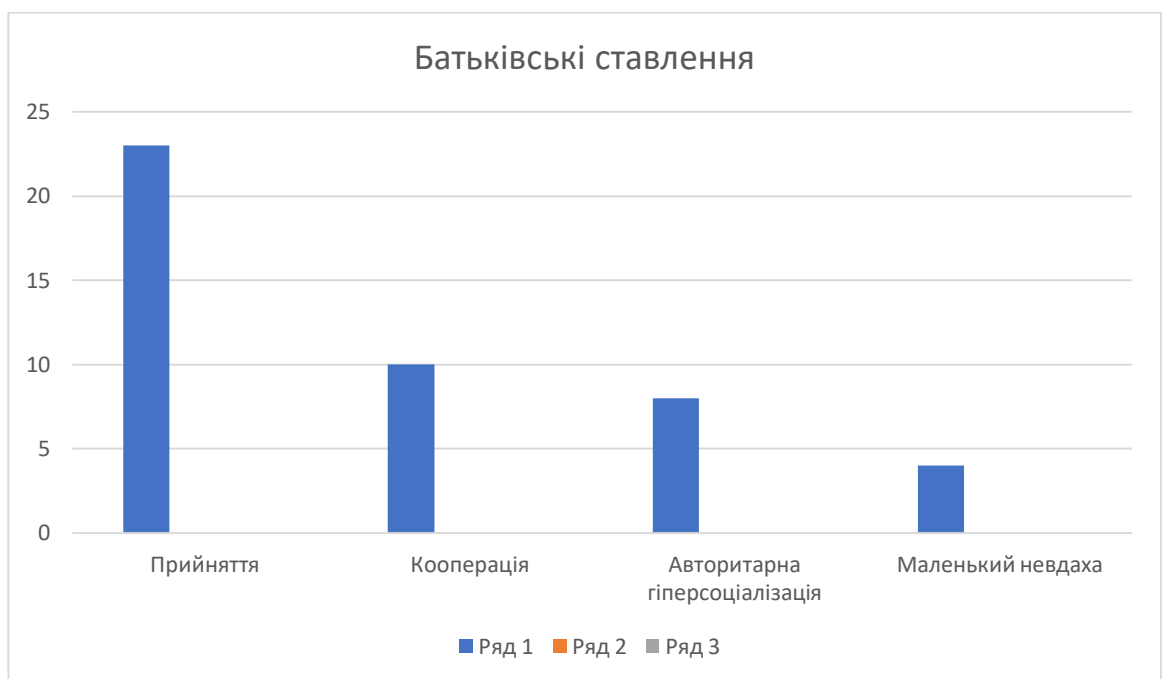

Рис. 3 Типи взаємин за методикою «Батьківських ставлень» А. Варги та В. Століна

Отож, можемо підсумувати, що в досліджуваних родин переважно існує тенденція до прийняття, соціальної бажаності й кооперації з дитиною. Меншою мірою проявлені авторитарна гіперсоціалізація та тип стосунків маленького невдахи. Загалом батьки адекватно ставляться до своїх дітей, їх стосунки збудовані на взаєморозумінні та любові.

У сім'ях, де недостатньо приділяється уваги дітям на основі останньої методики, є потреба проведення відповідних консультацій щодо сімейного

виховання, просвітницької роботи, особистісної психотерапевтичної практики, що і було нами рекомендовано в особистому порядку.

2.3. Програма психологічного супроводу батьківсько-дитячих стосунків в сім'ї, де часто хворіє дитина

Під час розробки програми корекції взаємин між дітьми та батьками у сім'ях, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку, були сформульовані цілі та завдання загальної програми та окремих занять. Також був створений докладний опис структури програми та розкрито конкретний зміст кожного етапу, розроблено процедуру оцінки ефективності психокорекції.

Зокрема, враховуючи унікальність дитячо-батьківських взаємин у сім'ях, які виховують дітей, що часто хворіють, визначили основні цілі психокорекційної роботи:

1. Переосмислення негативних поглядів батьків на дітей, сприяючи більшій самостійності та взаємодії дитини в родині та підтримуючи активність дитини у внутрішньосімейному спілкуванні.
2. Оптимізація характеру взаємин у сім'ях з такими дітьми, навчаючи батьків демократичним методам взаємодії з дитиною та прийомам безумовного ставлення.
3. Створення позитивного психологічного клімату в сім'ях шляхом підвищення довіри батьків до дітей та зниження рівня тривожності у них і в самих дітей.

Відповідно до цього, психокорекційний процес у нашому дослідженні націлений на вирішення наступних завдань:

1. Створення моделі гармонійних дитячо-батьківських взаємин.
2. Відновлення позитивних батьківсько-дитячих взаємин.
3. Корекція невідповідних емоційних та поведінкових реакцій батьків на дітей, що є хворобливими, у внутрішніх сімейних стосунках.

4. Формування оптимальних типів поведінки в родині, сприяючи формуванню їх відповідних взаємин.

Психокорекційна робота щодо батьків може включати різні методи, і серед них арт-терапевтичні методи можуть стати особливо ефективними. Ми вважаємо, що використання арт-терапії у практиці роботи з сім'ями, які виховують дітей, що часто хворіють, є оптимальним, базуються на кількох обґрунтованих положеннях.

Мета арт-терапевтичних методів, такі як зняття нервово-психічного напруження, катарсис, формування адекватного міжособистісного спілкування та самооцінки, моделювання позитивного психоемоційного стану, відповідають меті нашої програми супроводу батьків в цілому. Головні завдання впливу на батьківсько-дитячі взаємини у таких сім'ях, враховуючи їхні особливості, включають корекцію невідповідних емоцій батьків і дітей на комплекс норм порушень стосунків, формування комунікативних та емпатійних здібностей у дітей та батьків, приведення до адекватності їхньої самооцінки, а також зняття підвищеного рівня тривожності дітей у внутрішньосімейних стосунках та моделювання доброзичливих та приймаючих стосунків.

Арт-терапія гармонізується з індивідуальними особливостями і можливостями батьків, у яких часто хворіють діти. Батьки проявляють активність під час арт-терапевтичних занять, оскільки завдання не викликає у них труднощів, а почуття експертності, яке часто виникає, швидко розсіюється. Підходи до проведення психокорекційних сесій арт-терапією передбачає досить високий рівень свободи для учасників у ході роботи.

Методи арт-терапії, на нашу думку, є найбільш екологічними для психіки учасників психокорекційних занять. Під час роботи не ставиться завдання знайти «правильні» або «неправильні» думки, точки зору чи оцінювати здібності як «хороші» чи «погані». Це особливо важливо при роботі з дітьми, оскільки вони, через часті хвороби в реальному житті, стикаються з невдачами та осудом і відчують біль за оцінкою. Батьки цих дітей також реагують на пропозиції психологічних послуг з обережністю, оскільки вони

часто пов'язують професію психолога з експертизами щодо стану їхніх дітей, що може мати негативний відтінок. Застосування недирективних засобів дає змогу змінювати такий стереотип.

Арт-терапевтичні методи не потребують створення спеціальних умов для проведення занять, зокрема таких як великий зал, складне технічне обладнання та ін., що є актуальним у сучасних умовах роботи спеціалізованих освітніх закладів чи реабілітаційних центрів.

А тому є ряд переваг у використанні арт-терапії як основного елемента в психологічній корекційній роботі з дітьми, що часто хворіють, та їхніми батьками. Зрозуміло, що поруч з відповідно позитивними аспектами використання цих методів, існують й негативні сторони, такі як ускладнення оцінки ефективності арт-терапевтичного впливу під час проведення сесій. Однак ми вирішили використовувати арт-терапевтичні засоби як основний компонент при створенні нашої авторської програми корекції взаємин між дітьми та їхніми батьками у родинах, де часто хворіють діти.

Під час розробки психолого-педагогічної програми корекції взаємин між дітьми та батьками у сім'ях з дітьми, які мають комплексні порушення розвитку, слід враховувати ряд умов, зокрема:

1. Важливою умовою при плануванні та організації психокорекційної роботи з такими сім'ями є урахування якісної своєрідності психічного розвитку дітей та безпосередньо кожного учасника групи психокорекції.
2. Дана програма корекції взаємин між дітьми та батьками у сім'ях з дітьми, де часто хворіють діти, спрямована на організацію психокорекції в реальних групах дітей та їхніх батьків (група чи клас).
3. В ході планування психокорекційної роботи передбачено проведення заходів діагностики щодо оцінки її впливу й ефективності.

4. Пропонована програма відповідає вимогам верифікації за ефективністю та змістом.

В ході організації та планування психокорекційної роботи з сім'ями, де часто хворіють діти, необхідно враховувати виявлену специфіку дитячо-батьківських стосунків. Згідно з особливостями цих стосунків пропонуються напрями, принципи, цілі, завдання та методи психолого-педагогічної корекції. Результатом нашої роботи є програма корекції взаємин між дітьми та батьками у сім'ях, де часто хворіють діти, «Місце щасливого дитинства».

Програма призначена для виправлення усіх аспектів відносин між дітьми та їхніми батьками (емоційних, поведінкових і когнітивних) та розроблена з врахуванням конкретних особливостей цих стосунків у сім'ях, де часто хворіють діти, які виявлені в ході емпіричного дослідження. Програма сформована з шести модулів за темами:

1. Проведення діагностики відносин у сім'ях, де часто хворіють діти.
2. Моделювання умов виховання дітей з обмеженими можливостями в родині.
3. Семінарське заняття на тему: «Проблеми внутрішньосімейних взаємин.»
4. Семінарське заняття на тему: «Ефективні методи взаємодії у внутрішніх сімейних стосунках.»
5. Оптимізація умов внутрішньої сімейної взаємодії між батьками та дітьми.
6. Проведення діагностики ефективності психокорекційного впливу на відносини між дітьми та батьками у сім'ях, часто хворіють діти (Шевчук В.В.).

Таблиця 1.

Напрями та методи психокорекційної роботи із сім'ями, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку, залежно від виявлених особливостей внутрішньо-сімейних стосунків

Особливості дитячо-батьківських стосунків у сім'ях із дітьми, які мають комплексні порушення розвитку	Напрямок психолого-педагогічної корекції	Приклади методів і технік корекційного впливу
Високий рівень авторитарності у вихованні дітей з комплексними порушеннями розвитку	Навчання батьків прийомам безоціночної, приймаючої, демократичної взаємодії з дітьми	Вправа «7 умов щасливого дитинства»; аналіз батьками малюнка сім'ї, виконаного дітьми; семінар: «Ефективні методи взаємодії у внутрішньосімейних взаєминах»; спільна побудова моделі «Міста щасливого дитинства».
Інфантилізація батьками дітей із комплексними порушеннями розвитку	Підвищення рівня довіри батьків до дітей	Спільні ігри «Де заховано?», «Встаньте та поміняйте місцями ті, хто...»; обговорення та вирішення проблем у межах семінарських занять «Проблеми моєї дитини»; рольові ігри.
Емоційне заперечення дітей з комплексними порушеннями розвитку їхніми батьками	Розвиток позитивної самооцінки у батьків та дітей. Навчання батьків прийомам безоціночного та безумовного спілкування з	Релаксаційна вправа для батьків «Занурення в дитинство»; вправу «Передай посмішку та колу»; спільне створення та переструктурування моделі «Міста щасливого дитинства»; гра «Подорож містом щасливого дитинства»
Почуття відчуженості у дітей у внутрішньо-сімейній взаємодії	Формування позитивного, згуртованого образу сім'ї у дітей дітьми	Казки-театралізації «День народження Ведмедика» «Козеня сердиться»; вправу «Подарунок для близьких»; спільні з батьками ігри із створеною моделлю «Міста щасливого дитинства»: «Заселення міста» тощо.
Тривожність дітей при взаємодії з батьками	Зниження рівня особистісної тривожності у дітей у внутрішньо-сімейних відносинах	Релаксаційні вправи, спільне з батьками («рука в руці»)

Напрями та методи психокорекційної роботи, представлені у табл. 1, розроблені українською вченою Шевчук В.В. та найближче відповідають поставленим нами завданням.

Модулі містять від 1 до 4 год. занять в аудиторії та цілу систему завдань вдома. Загальна тривалість психокорекційних занять становить 34 години. Програма має розроблений зміст і визначене ресурсне забезпечення.

Основною метою корекції відносин між дітьми та батьками є створення гармонійних сімейних стосунків для сімей, де часто хворіють діти. Це дозволяє усвідомити обставини побудови адекватних взаємин між членами родини та формувати благотворний психоемоційний клімат всередині сім'ї.

Базуючись на арт-терапевтичних методиках, пропонується використовувати модель «Місця щасливого дитинства», де «площі», «вулиці», «річки» і «сквери» належать до умов успішних взаємин між батьками та їхніми розумово відсталими дітьми. Така модель формується учасниками групи

корекції, спочатку в підгрупі батьків, а згодом в підгрупі дітей, а потім спільно моделюється спільне місце, яке зазнає змін протягом кількох етапів роботи. У процесі створення цієї моделі в групі дорослих переглядаються та коригуються непродуктивні власні установки батьків, а також вирішуються та обговорюються головні проблеми їх взаємин з дітьми.

Ми застосовували різноманітні методи, такі як музикотерапія, казкотерапія і елементи когнітивно-поведінкової терапії. Такий еклектичний підхід у побудові програми виправдовується складністю вивченої проблеми та специфічністю групи. Ми розглядали можливість використання методів та прийомів різних психологічних напрямків та шкіл, базуючись на планованій ефективності конкретних вправ або ігор. Наш підхід базується на особистому досвіді роботи з дітьми, які мають комплексні порушення розвитку, та їхніми батьками, а також на раніше розроблених програмах психокорекційної роботи з сім'ями дітей з обмеженими можливостями [61].

Програма «Місце щасливого дитинства» містить різноманітність прийомів, вправ та ігор, більшість з яких націлені на вирішення кількох завдань одночасно. Деякі вправи та ігри можуть метувати в однакових чи подібних цілях.

Запропонована програма націлена на роботу з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку з урахуванням дітей, що часто хворіють чи мають системні порушення розвитку. Оскільки характер взаємовідносин у їхніх сім'ях в цей період вже вибудований, хоча й не жорстко стереотипний, ми припускаємо, що програма може бути ефективною. Діти цього віку розуміють прості ігрові інструкції та мають елементарні соціальні навички, що дозволяє організовувати групові заняття з ними та їхніми батьками.

Висновки до розділу 2

Емпірична частина нашого дослідження присвячена вивченню особливостей сприймання дітьми взаєностосунків в родинях. У дослідженні використано методики «Кінетичного малюнку сім'ї» Р. Бернса і С. Коуфмана, анкету для батьків та методику діагностики «Батьківське ставлення» А. Варги, В. Століна.

За результатами малюнкового тесту та анкети для батьків виявлено рівні впливу сімейних стосунків на дитину: високий, середній та низький. Високому рівню впливу притаманні батьківська опіка, уважність, лагідні стосунки. Середній рівень характерний відсутністю когось із членів сім'ї, присутністю занепокоєння, наявністю ворожості у стосунках. Низький рівень прослідковується у батьків, які дозволяють строгі методи виховання, деколи навіть насилля, діти в таких родинях мають високий рівень напруги, налаштовані ворожо по відношенню до батьків, психологічний стан такої дитини потребує корекційної роботи.

Методика батьківського ставлення продемонструвала, що у більшості родин переважає тип взаємин «Прийняття». Такі батьки сприймають дітей такими, які вони є, схвалюють їх вчинки, люблять своїх дітей, в повній мірі ними опікуються та проводять достатньо з ними часу. На другому місці виявлений тип стосунків «Кооперація» як соціально бажаний тип стосунків. Такі батьки в міру вимогливі та суворі з дітьми, надають їм свободу дій, проте не наказують та не вказують що робити дітям. Діти в таких родинях у батьках вбачають підтримку та опору, вони можуть звернутись до них по допомогу. На третьому і четвертому місцях відповідно виявлено типи стосунків «Авторитарна гіперсоціалізація» та «Маленький невдаха». У родинях з таким типом взаємин до дітей ставляться як до інфантильних, приписуючи їм деяку неспроможність різного рівня – соціального, особистісного – іншими словами, батьки ставляться до дітей як до таких, що не здатні приймати рішення, не довіряють їм, скаржаться на неуспішність і невмілість, таким чином оберігають дітей від проблемних ситуацій в їх житті, а також жорстко контролюють їх дії.

ВИСНОВКИ

У нашій кваліфікаційній роботі ми проаналізували наукову літературу на тему впливу батьківсько-дитячих стосунків у родині, де часто хворіють діти. Так, вчені стверджують, що родини з порушеними чи дисгармонійними стосунками часто не можуть вирішувати проблеми чи протиріччя з конфліктами самотійно. Тому такі заважені конфлікти в сім'ї чинять вплив на адаптивність соціальну та психологічну цілої родини, зникає бажання до об'єднання дій. Часто починаються розбіжності у виховних підходах щодо дітей. Психологічна напруга зростає, впливає на підвищення тривожності в дітей та невротизації інших членів родини. Такі дисгармонії стають несприятливим тлом в емоційному розвитку дитини, через включеність механізмів захисту дитини, вона починає часто хворіти. Деколи неадекватне сприймання один одного в сім'ї, дисгармонія в стосунках стають головними детермінантами конфліктності в родині.

Сучасні родини включені у безліч різноманітних сфер нашого суспільства. Тому на психологічний сімейний мікроклімат впливають як соціальні та політичні, так і психологічні чинники. Психологічне перевантаження, війна в країні, пошуки додаткових джерел доходу провають втому та дратівливість батьків, що впливає на стосунки з дітьми.

Вчені виокремлюють значну кількість типів батьківсько-дитячих стосунків, серед яких: жорстоке ставлення, емоційне відторгнення, суперечливе виховання, висока моральна відповідальність, гіпопротекція, гіперопіка, любов, іпохондричність, кожен з яких має свої особливості.

Емпіричне дослідження нашої кваліфікаційної роботи проведене у дитячих дошкільних установах міста Львова, досліджувані – дошкільнята 50 осіб та їх батьки. Дослідження показало, що загалом серед досліджуваної групи осіб типи ставлень у сім'ях позитивні, проте існують кілька сімей, де рекомендована просвітницька та психокорекційна робота. Вона спрямована на створення моделі гармонійних стосунків батьківсько-дитячих стосунків, відновлення позитивних стосунків, корекцію невідповідних поведінкових та

емоційних реакцій дітей та батьків, розвиток оптимальних видів поведінки, що сприяють розвитку нормальних стосунків в сім'ї.

Програма спрямована також на навчання батьків прийомам безоцінного, демократичного та приймаючого ставлення до дітей, підвищення рівня довіри, підняття рівня самооцінки як у батьків, так і в дітей, розвиток згуртованості загального сімейного образу та зниження рівня тривожності у діток, які часто хворіють. Для цього у програмі передбачені різноманітні вправи, спільні ігри, релаксації як для дітей, так і для батьків, постановні казки.

Арт-терапія як психокорекційний метод теж гармонізує індивідуальні властивості та можливості батьків, у яких часто хворіють діти. Батьки проявляють активність в ході арт-терапевтичних занять, позаяк завдання не викликає у них значних труднощів, а експертність як почуття, яке часто виникає, швидко розсіюється. Різні підходи до проведення сесій арт-терапією передбачає значно високий рівень розкнутості та свободи для учасників під час роботи.

Список використаних джерел:

1. Гудзь І. Поведінка та саморегуляція особистості з ООП в умовах стресу. Київ : Освіта, 2021. 189 с.
2. . Гладких Н.В. Актуальні проблеми навчання та виховання дітей з комплексними порушеннями розвитку в Україні. Науковий часопис імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. № 26. С.52-57.
3. Авдєєва І. Фасилітація особистісного розвитку хронічно неуспішних молодших школярів. Практична психологія та соціальна робота. № 2. 2011. С. 1–7.
4. Акименко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Акименко Ю.Ф. – К., 2003. – 20 с.
5. Алексєєва, Н. 2022. Вплив музичного мистецтва на мовленнєвий розвиток учнів початкової школи. Проблеми підготовки сучасного вчителя. Вип. 2(26), 2022. С. 111–117.
6. Алексєєнко Т. Ф. Тенденції розвитку і класифікація батьківськодитячих стосунків в умовах сучасної сім'ї. // Збірник наукових праць Української Академії державного Управління при Президентові України / За заг. ред. В.М.Князева, М.І. Пірен. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. Вип. 1"А". – 192 с.
7. Батьків не обирають...: Проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні / За ред. Ю. М. Якубової та ін. К.: АЛД, 1997. – 185 с.
8. Бекетова Ю. В. Використання музики у навчанні дітей з аутизмом. Х. 2005. 69 с.
9. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: [наук. видання] / Іван Дмитрович Бех. К. : Либідь, 2006. 272 с.
10. Бедна Ю.О. Особливості впливу музичних творів на процес сприйняття та психофізіологічний стан дітей з аутизмом на уроках музичного мистецтва. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і

методика мистецької освіти. Вип. 29, 2023. С. 185-191.

11. Вовченко О.А. Сучасне батьківське виховання дітей з особливими освітніми потребами за умов динамічних змін в Україні. Режим доступу: [200-Chapter Manuscript-9802-1-10-20230510-153-156.pdf \(jitta.gov.ua\)](https://jitta.gov.ua/ChapterManuscript-9802-1-10-20230510-153-156.pdf)

12. Волкова О.І. ДЦП як один із видів психосоматичного порушення. Режим доступу: [Перегляд файлу omptestuser у форматі PDF, 45.pdf \(liha-pres.eu\)](https://liha-pres.eu/omptestuser/45.pdf)

13. Ганіч Л. Психологія сім'ї : практична психологія». Харків : Рідне слово, 2017. 216 с.

14. Гац Г, Добринюк Л. Музичне виховання як невід'ємний чинник гармонійного розвитку дітей дошкільного віку. *Педагогічний часопис Волині*. №2(5). 2017. С. 21-27.

15. Горбушко Т. Г. Розвиток творчих здібностей молодших школярів. Початкове навчання та виховання. 2013. № 35-36. С. 15-22.

16. Жигарева Л.В. Дитячо-батьківські стосунки у контексті терії прихильності. Режим доступу: [4D6963726F736F667420576F7264202D20CDC0D3CACEC2C8C920D7C0D1CECFC8D120CDCFD320323031332E646F63 \(npu.edu.ua\)](https://npu.edu.ua/4D6963726F736F667420576F7264202D20CDC0D3CACEC2C8C920D7C0D1CECFC8D120CDCFD320323031332E646F63)

17. Завітренко Д.Ж., Березенко Н.О. Роль музики у всебічному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. № 190, 2020. С. 95-100.

18. Інноваційна діяльність URL: https://pidruchniki.com/84363/ekonomika/innovatsiyna_diyalnist

19. Кабанцева А. Підтримка дитини в умовах емоційного напруження. Київ : КВІЦ, 2018. 136 с.

20. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навчально-методичний посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.

21. Калька Н., Ковальчук З., Одинцова Г. Практикум з арт-терапії: навчально-методичний посібник. Ч 2. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 170 с.

22. Ковальчук З. Історичний шлях становлення музикотерапії як сучасного арт-терапевтичного напрямку. Науковий вісник Львівського

державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор З.Я. Ковальчук. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип. 1. С. 46-53.

23. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: [монографія] / Т. В. Кравченко. К. : Фенікс, 2009. 416 с

24. Кукуруза Г.В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку : монографія. Харків : Точка, 2013. 244 с.

25. Кушнерчук М. Вплив батьківських сценаріїв на економічну свідомість / М. Кушнерчук // Соціальна психологія. 2006. № 5. С. 40-44.

26. Левко Т.І. Теоретичний аспект дослідження психологічних особливостей сімей, які виховують дитину з особливими потребами. Режим доступу: [14.pdf \(appspsychology.org.ua\)](http://14.pdf(appspsychology.org.ua))

27. Лутаєнко В.С. Естетика мислення. Київ : Мистецтво. 1974. 243 с.

28. Малашевська І.В., Лазука М.М. Вплив музики на формування особистості молодого покоління. *Зб. наукових праць «Педагогічні науки»*. Вип. 93. 2020. С. 44-50.

29. Москаленко В. Психологія соціального впливу. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.

30. Мушкевич М.І. Психологічний супровід сім'ї з проблемними дітьми. Психологія: реальність і перспективи. 2013. Вип. 1. С. 91–94.

31. Набільська Г. 15 хвилин для нас: діти + батьки. Київ : Колесо життя, 2021. 198 с.

32. Насонова О. Б. Батьківські установки в сім'ї і ставлення підлітків до себе / О. Б. Насонова Педагогіка // та психологія. 1995. №1. С.101-108.

33. Павлюк М.М. Соціально-психологічні чинники дитячо-батьківських стосунків в умовах карантину. Актуальні проблеми психології. Т.ХІ. Випуск 21. С.290-308.

34. Повалій Л.В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. Збірник наукових праць «Теоретико-методичні проблеми виховання дітей

та учнівської молоді», Випуск 16, книга 1. 2012. С. 233-241.

35. Руда Г. С. Розвиток музичних здібностей у дітей молодшого шкільного віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр.* Київ, 2017. Вип. 29 (39). С. 169–172.

36. Тараджук Н. В. Інноваційні технології: креативно-виховний аспект: монографія. Луцьк: Твердиня, 2009. 164 с.

37. Федоришин Г.М. Народження дитини з відхиленнями в ролі як ненормативна криза сім'ї. Молодий вчений. 2015. № 5(20). Ч. 4. С. 91–94.

38. Фоломєєва Н.А. Педагогічні технології естетичного виховання дітей віком 5–10 років засобами музичного мистецтва: автореф. дис. канд. пед. наук. спец.13.00.07. «Теорія і методика виховання». АПН України. Ін-т пробл. виховання. К., 2001. 22 с.

39. Цуркан Т.Г. Взаємини дитини і батьків як визначальний фактор впливу на формування особистості. Наука і освіта. Психологія. № 3, 2015. С. 120-126.

40. Чеботарьова О.В., Гладченко І.В., Ярмола Н.А. Основи діагностичної діяльності корекційного педагога в роботі з дітьми з комплексними порушеннями розвитку. Київ : Симоненко О.І., 2019. 92 с.

41. Шевченко Ю.М. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями в сучасному освітньому просторі. Особлива дитина: навчання і виховання. 2020. № 3 (99). С. 35–44

42. Шевчук В.В. Батьківське ставлення до дітей з комплексними порушеннями розвитку. The scientific heritage. 2021. № 71. С. 61–65.

43. Шевчук В.В. Дитячо-батьківські стосунки в сім'ях, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку. Габітус. Психологія особистості. С. 223-227.

44. Шевчук В.В. Особливості дитячо-батьківських стосунків у родині, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку. Вісник Херсонського державного університету. Вип.1, 2021. С. 138-145.

45. Шевчук В.В. Особливості програми психологічного супроводу дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку. Габітус. Вип. 53.2023. С.146-152.
46. Ярошенко О. Психологія екстремальної поведінки дітей з ООП. Київ : Знання. 2018. 293 с.
47. Baumrind D (1971). "Principles of Ethical Conduct in the Treatment of Subjects: Reaction to the Draft Report of the Committee on Ethical Standards in Psychological Research". American Psychologist 26: 887–896. doi:10.1037/h0032145. <http://psycnet.apa.org/journals/amp/26/10/887.pdf>.
48. Bowlby J. Family interaction in disturbed and normal families: a methodological and substantive review / J. Bowlby // Psychological Bull. 1975. № 1. P. 33- 65
49. Hintermair M., Sarimski K. Sozial-emotionale Kompetenzen hörgeschädigter Kleinkinder. Ergebnisse aus einer Studie mit zwei neueren Fragebogeninventaren für das 2. und 3. Lebensjahr. Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie. 2017. No. 45(2). Pp. 128–140.
50. Hodapp R.M. Families of persons with Down syndrome: New perspectives, findings, and research and service needs. Mental Retardation and Developmental Disabilities. 2007. No 13. P. 279–287.
51. Hodapp R.M. Families of persons with Down syndrome: New perspectives, findings, and research and service needs. Mental Retardation and Developmental Disabilities. 2007. № 13. P. 279–287.
52. Kendel D., Lesser G. School, Family, and Peer Influences on Educational Plans of Adolescents in the United States and Denmark / D. Kendel, G. Lesser // Sociology of Education. – 1970. – № 43. – P. 270–27
53. Klein S., Schive K. You Will Dream New Dreams: Inspiring Personal Stories by Parents of Children With Disabilities. Kensington Publishing Corporation, 2001. 278 p.
54. Mills R.S., Rubin K.H. Parental beliefs about problematic social behaviors in early childhood / R.S. Mills, K. H. Rubin // Child Development. 1990.

Vol. 61(1). P. 138–151.

55. Reichman N.E., Corman H., Noonan K. Impact of Child Disability on the Family Matern. Child Health J. 2008. № 12 (6). P. 679–683.

56. Russell A., Russell G. Mothers' and fathers' explanations of observed interactions with their children / A. Russell, G. Russel // Journal of Applied Developmental Psychology. 1988. Vol. 9(4). P. 421–440.

57. Scorgie K., Sobsey D. Transformational outcomes associated with parenting children who have disabilities. Mental Retardation. 2000. V. 38. No 3. P. 195–206.

58. Singer G.S. Meta-analysis of comparative studies of depression in mothers of children with and without developmental disabilities. American Journal on Mental Retardation. 2006. No 111. P. 155–169.

59. Swaminathan S., Alexander G., Boulet S. Delivering a very low birth weight infant and the subsequent risk of divorce or separation. Maternal and Child Health Journal. 2006. № 10. P. 473–479.

60. Taub D.J. Understanding the Concerns of Parents of Students with Disabilities: Challenges and Roles for School Counselors. Professional School Counseling Journal. 2006. October. № 10 (1). P. 52–57.

61. Hintermair M., Sarimski K. Sozial-emotionale Kompetenzen hörgeschädigter Kleinkinder. Ergebnisse aus einer Studie mit zwei neueren Fragebogeninventaren für das 2. und 3. Lebensjahr. Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie. 2017. No. 45(2). Pp. 128–140.

Анкета для батьків

Питання анкети:

1. Чи знаєте ви, чим цікавиться ваша дитина?
2. Чи уважно ви ставитесь до інтересів вашої дитини?
3. Чи вірите ви в свою дитину, в те, що вона досягне успіху?
4. Чи звертається до вас дитина зі своїми труднощами та невдачами?
5. Чи спонукаєте ви дитину до розв'язання проблемних завдань та ситуацій?
6. Чи сварите ви свою дитину за допущені нею помилки?
7. Чи допомагаєте ви виходити дитині з критичних ситуацій?
8. Чи надаєте ви дитині можливість самостійно приймати рішення, вибирати?
9. Чи сварите ви дитину за безлад у кімнаті або на столі, якщо це непов'язане з творчим заняттям, з проявами дитячої допитливості, інтересу?
10. Чи терпимі ви до дивацтва вашої дитини?

Ключ до анкети

Правильні відповіді:

Так – 1 2 3 4 5 7 8 10

Ні – 6 9

За кожну правильну відповідь – 1 бал.

10 – 8 балів – батьки знають, чим цікавиться їх дитина, турбуються про її розвиток та виховання.

27 – 45 балів – недостатньо приділяється уваги дитині, через що можуть виникнути проблеми. 4 і нижче балів – низький рівень уваги до дитини.

Методика діагностики «Батьківського ставлення»**(А.Я. Варга, В.В. Столін)**

1. Я завжди відчуваю співчуття до мого малюка.
2. Мій обов'язок - бути обізнаним про те, що він думає.
3. На мій погляд, поведінка моєї дитини суттєво відхиляється від норми.
4. Дітей слід тримати подалі від реальних життєвих труднощів, оскільки вони можуть травмувати їх.
5. Я відчуваю щире почуття симпатії по відношенню до моєї дитини.
6. Я поважаю своє чадо.
7. Іноді буває і так, що суворе, недобре ставлення йде дитині на користь.
8. По відношенню до нього я постійно відчуваю розчарування.
9. Хто-хто, а моя дитина навряд чи в цьому світі досягне успіху.
10. На мій погляд, інші діти люблять потішатися над моїм сином (дочкою).
11. Іноді моє чадо творить таке, за що можна тільки вилаяти.
12. У психологічному розвитку моє чадо не наздоганяє однолітків.
13. Він (вона) навмисно виводить мене з себе.
14. Моя дитина, подібно до губки, вбирає в себе тільки погане.
15. Як не старайся, а мою дитину вкрай складно навчити хорошим манерам.
16. Дітей треба з самого хлопства тримати в жорстких рамках. Тільки в такому випадку з них зможуть вирости хороші люди.
17. Мені подобається, коли друзі моєї дитини приходять в гості.
18. Я з задоволенням беру участь в іграх мого сина (дочки).
19. Все дурне моя дитина схоплює на льоту.
20. Моє чадо навряд чи доб'ється в житті істотних висот.

21. Коли мої знайомі говорять про своїх дітей, в душі мені стає ніяково, що моя дитина не така розумна і талановита.
22. Я часто шкодую своє чадо.
23. У порівнянні з іншими дітьми моя дитина набагато менш розумна і вихована.
24. Мені подобається проводити з дитиною вихідні та вечори.
25. Я нерідко шкодую про те, що скоро моя дитина подорослішає, і з ніжністю згадую ті часи, коли вона була ще немовлям.
26. Нерідко я ловлю себе на думці, що ненавиджу дитину.
27. Я мрію, щоб моя дитина змогла досягти успіху в тих сферах, в яких мріяв реалізуватися я сам.
28. Батьки повинні і бути суворими до дитини, і ставитися до неї з повагою.
29. Я прагну виконувати всі мрії моєї дитини.
30. Під час прийняття рішень у сім'ї потрібно враховувати думку сина (дочки).
31. Мені цікаве життя мого чада.
32. По відношенню до мого чаду я відчуваю дружні почуття.
33. Причини, через які моя дитина примхує - це самозакоханість, лінь і впертість.
34. У відпустці з дитиною неможливо відпочити по-людськи.
35. Головне, щоб у мого чада дитинство було спокійним і щасливим.
36. Нерідко мені здається, що моя дитина абсолютно нездатна ні на що слушне.
37. Мені теж цікаві хобі моєї дитини.
38. Моє чадо кого завгодно може вивести з рівноваги.
39. Засмучення мого сина (дочки) мені близькі, я їх розумію.
40. Нерідко моя дитина викликає в мені агресію.
41. Виховання дітей - це одне нервування.
42. Дисципліна з ранніх років розвиває характер.

43. Я не довіряю своєму чаду.
44. За суворе виховання вже дорослі діти завжди вдячні батькам.
45. Іноді здається, що я відчуваю тільки ненависть до нього (нею).
46. У моїй дитині більше мінусів, ніж плюсів.
47. Хобі мою дитину викликають інтерес і у мене.
48. Моє чадо нічого не може зробити як слід.
49. Він (вона) виросте непристосованим до реального життя.
50. Я люблю дитину такою, якою вона є.
51. Я намагаюся ретельно стежити за здоров'ям моєї дитини.
52. Мій син (дочка) викликає у мене захоплення.
53. У дитини не повинно бути своїх секретів від батьків.
54. Я невисокої думки про таланти мого чада, і не приховую цього.
55. Водити дружбу дитина повинна з тими дітьми, яких схвалюють її батьки.

Обробка результатів тесту-опитувальника батьківського ставлення

Складається тест з п'яти шкал. За кожну з отриманих позитивних відповідей випробовуваному нараховується 1 бал. За відповідь "ні" - 0 балів. Якщо перед номером питання стоїть знак "-", то, навпаки, за відповідь "ні" за дане питання нараховується 1 бал, а за відповідь "так" - 0 балів.

1. Прийняття/відкидання дитини: -3, 5, 6, -8, -10, -12, -14, -15, -16, -18, 20, -23, -24, -26, 27, -29, 37, 38, -39, -40, -42, 43, -44, 45, -46, -47, -49, -51, -52, 53, -55, 56, -60.
2. Кооперація: 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36.
3. Симбіоз: 1, 4, 7, 28, 32, 41, 58.
4. Контроль: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. Ставлення до невдач дитини: 9, 11, 13, 17, 22, 54, 61.

Опис шкал: «Прийняття-відкидання»

Високими вважаються бали за першою шкалою опитувальника батьківського ставлення Варгі і Століна - "Прийняття - відкидання", починаючи від 24 і до 33. Це вказує на те, що у тестованого склалося позитивне ставлення

до свого малюка. Дорослий не відкидає дитину навіть у тому випадку, якщо у чада є очевидні недоліки. Він також здатний хвалити чадо за досягнення, що дозволяє дитині відчувати себе коханою незалежно від своїх дій. Низькі бали - від 0 до 8 - вказують на негатив щодо дитини.

Дана шкала в методиці діагностики батьківських відносин дозволяє оцінити загальне емоційне ставлення до дитини. На одному з полюсів батько любить і приймає дитину такою, якою вона є. Мати або батько поважає неповторну особистість дитини, відчуває до неї симпатію. На іншому полюсі даної шкали чадо завжди представляє поганим. Батько думає, що дитина не зможе досягти життєвого успіху через наявність поганих схильностей.

«Кооперація»

Високі показники за шкалою «Контроль» - 6-7 балів - говорять про те, що батько поводить надто авторитарно по відношенню до свого чаду. Він постійно вимагає від нього беззастережного слухняності. Низькими вважаються показники 1-2 бали. У такому випадку контроль за діями дитини практично не здійснюється.